

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-28>

УДК 305-055.2:321.01(477)«20»

Климчук І.І.

Національний університет «Львівська політехніка»

СУЧАСНИЙ СТАН ФМІНІСТИЧНИХ ТА ҐЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

Анотація. Розглянуто наукові здобутки вітчизняних політологів з проблематики фемінізму та ґендеру, зокрема, виявлено їхнє американське та західноєвропейське ідейне походження. Встановлено розмежування між теоретичними напрацюваннями та емпіричним досвідом зі згаданої тематики, що призвело до отримання фрагментарного знання та розриву результатів досліджень з рівнем прийняття рішень. З'ясовано, що поза увагою українських учених залишаються дослідження ґендерного виміру міжнародних відносин, вплив феміністичних концепцій на актуальний стан досліджень окремих міжнародних процесів та явищ, а також проєкції цих концепцій у інституційні практики країн світу у сфері протидії ґендерній нерівності та експлуатації. Також, зафіксовано виразний брак публікацій оригінальних авторських розвідок та перекладів класичних праць з феміністики та ґендерології в Україні. Українська політична наука констатує остаточно неформованість феміністичного та ґендерного підходів в українській політології, які ще потребують подальших активних наукових розробок.

Ключові слова: фемінізм, феміністичні дослідження, ґендер, ґендерний підхід, феміністичний політологічний дискурс.

Klymchuk Iryna

Lviv Polytechnic National University

THE CURRENT STATE OF FEMINIST AND GENDER STUDIES IN UKRAINIAN POLITICAL SCIENCE

Summary. In this article we considered scientific achievements of Ukrainian scientists on feminism and gender issues, also revealed their American and Western European ideological origin. It is worth noting that a considerable part of the scientific research from the perspective of feminism and gender in Ukrainian political science make up dissertations. In order to find out the degree of integration of feminist concepts into the Ukrainian political scientific discourse, we conducted a content analysis of the abstracts of dissertations in political science written by Ukrainian authors in the period from 1992 to 2018. We found out that during this period, 28 relevant dissertations of Ukrainian scientists were defended. At the same time, special courses called “Gender Policy Basics”, “Gender Political Science” or “Gender Policy in International Relations” and so on are introduced at higher education institutions. A large amount of gender and feminist research conducted by leading professionals is concentrated in research centers that operate as public organizations (Kharkiv Center for Gender Studies, Odessa Women's Research Center, All-Ukrainian Women's Center for Information and Socio-Economic Adaptation, Kiev Research and Advisory Gender Center, Kiev Institute for Gender Studies, Lviv Research Center “Women's and Society” etc.). With the exception of “Gender Studies” (the Russian-language edition of the Kharkiv Center for Gender Studies), there is a shortage of professional publications in Ukraine that could claim for the role of scientific journals in gender or women's studies. The main features of gender studies in Ukrainian political science are oriented at the political and legal aspects of the research (analysis of real rights of women and men), interest in gender images and stereotypes in politics, with a focus on the gender dimension of political institutions and the ideology of women's movement in Ukraine. According to experts, the complexity of gender studies is caused by three main reasons: the dominance of patriarchal traditions, the novelty of this topic in post-Soviet academic science, and the need for conceptual and practical self-determination of gender and feminist studies in modern conditions. Also, we defined gap between theoretical works and empirical experience on the topic, which led to a fragmentary knowledge of the subject and break in the results of research with the level of decision making. It has been found out that studies of gender dimension of international relations, the influence of feminist concepts on the current state of studies of particular international processes and phenomena, as well as the projection of these concepts into the institutional practices of countries around the world in combating gender inequality and exploitation, remain out of the focus of Ukrainian scholars. We came to the conclusion that feminist and gender approaches in Ukrainian political science have not yet been fully developed and require active scientific development.

Keywords: feminism, feminist studies, gender, gender approach, feminist discourse in political science.

Постановка проблеми. Упродовж останнього десятиліття спостерігається зріст зацікавлення проблематикою фемінізму та ґендеру у вітчизняному політологічному дискурсі. Українські науковці все частіше порушують питання, пов'язані з ґендерними аспектами сус-

пільного розвитку, зосереджуючись, здебільшого, на особливостях внутрішньої ґендерної динаміки нашої країни у різних сферах – політичній, економічній, соціальній, культурній. Водночас, частково поза увагою української наукової спільноти залишається зовнішній (міжнародний) ви-

мір гендерної проблематики. Наслідком цього є виразний брак вітчизняних досліджень з теоретичних основ фемінізму в міжнародних відносинах, що утруднює розуміння міжнародних процесів та явищ з цієї перспективи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Провідне місце у вивченні проблематики фемінізму та гендерних аспектів політичної науки займають праці Г. Дідух, І. Добржанської, С. Жерьобкіна, І. Жерьобкіної, О. Іващенко, О. Катан, О. Кісь, Є. Кочкіної, І. Лебединської, Т. Мельник, М. Пірен, М. Скорик, Н. Степанової, І. Чикалової, Н. Чухим, І. Цікул, О. Ярош та інші. Термінологічне обґрунтування гендеру зустрічається в працях С. Айвазової, Р. Ліончука, Т. Мельник, М. Скорик, Н. Чухим. Вивченням розвитку теорії і методології гендерних досліджень у науковій сфері займаються О. Вороніна, Є. Здравомислова, О. Плахотнік, М. Скорик, А. Тьомкіна. Висвітленням діяльності жінок-лідерів займаються Б.І. Гуменюк, Є.А. Макаренко.

Формування цілей статті. Опираючись на наукову позицію через аналіз праць вітчизняних науковців, дослідити сучасний стан феміністичних та гендерних досліджень в українському політологічному контексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українські політологи значно пізніше, аніж їхні західні колеги, зайнялися проблематикою фемінізму та гендеру, а їхнє надбання базуються здебільшого на досвіді іноземних учених. Ці дослідження проводяться як на рівні науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах та спеціалізованих інститутах чи центрах так і на рівні дисертаційних досліджень науковців-початківців. До числа провідних українських фемінологів та гендерологів належать: В. Архіпов, М. Головатий, Г. Дідух, І. Добржанська, С. Жерьобкін, І. Жерьобкіна, О. Іващенко, О. Катан, О. Кісь, І. Лебединська, Т. Мельник, М. Пірен, М. Скорик, Н. Чухим, О. Ярош та інші.

Багато з них присвячують свої праці гендерним стереотипам. Так, М. Пірен зазначає, що гендерні стереотипи – це сприйняття, оцінка людської статі та поширення на неї характеристик статевої групи шляхом застосування загальних характеристик щодо чоловіків і щодо жінок без достатнього врахування можливих відмінностей між ними. Подолання гендерних стереотипів є однією з умов гендерної нерівності [8]. Інша проблема, що привертає увагу українських дослідників – жінки в економічній сфері, на ринку праці та у підприємницькій діяльності. Так, Т. Марценюк наголошує, що без економічної незалежності жінка не може реалізувати повною мірою свою особистість і бути по-справжньому вільною ні в суспільстві, ні в сім'ї. Тому одним із головних методологічних підходів до вирішення багатогранних проблем жінок є їхнє залучення в сферу трудової зайнятості згідно з урахуванням дітородної функції та ергономічних вимог до умов праці [7, с. 16–19]. Багато праць також присвячено проблемам жіночого руху та іміджу жінки в політиці. Так, дослідниця О. Кісь визначає такі типи образів жінки в українській публічній сфері як: «Берегиня», «Барбі», «Ділова жінка» та «Феміністка». Вчена зазначає, що українським жінкам насаджується та всіляко культивується образ Матері-Берегині, що вже не

є коректним стосовно сучасної українки. Цим викликається гендерний конфлікт. Водночас альтернативні до них та модерніші моделі є недостатньо сформованими і артикульованими в публічному дискурсі, що зумовлює складність ідентифікації з ними і відповідно незначну популярність серед жінок. Також дослідниця зазначає, що не тільки серед пересічних громадян, а й серед інтелектуальної еліти суспільства спостерігається упереджене розуміння поняття «фемінізм», що призводить до невдалого функціонування жіночих рухів та організацій, спричиняє їхню низьку популярність та немасовість [6, с. 38–42]. Чимало дослідників Г. Дідух, Г. Слабчук, Л. Пиляева та Л. Трофименко акцентують свою увагу на феномені жіночого політичного лідерства та його еволюції в контексті демократизації українського суспільства. О. Катан розглядає основні напрями здійснюваної в Україні політики щодо гендерної проблематики, перешкоди на шляху встановлення гендерної рівності. Дослідниця встановила рівень гендерної чутливості політичних партій, органів влади та місцевого самоврядування, а також розглянула представленість у них жінок та їхню залученість до процесу з прийняття рішень [5].

Українська політолог О. Ярош аналізує розвиток жіночих об'єднань України та їхній внесок у державотворення. Зокрема, авторкою визначено умови становлення їхньої суб'єктності, а також встановлено класифікацію жіночих об'єднань за змістом та напрямками діяльності. О. Ярош довела, що прояв суб'єктності жіночих об'єднань України тісно пов'язаний з конкретними соціально-економічними та духовними можливостями суспільства. Також цікавими є думки української дослідниці з приводу аналізу маскулінних та фемінних держав. Посилаючись на дослідження Дж. Хофстеде О. Ярош зазначає, що маскулінні країни ближчі до розвитку правової держави, а фемінність – сприяє встановленню соціально орієнтованої економіки. Прикладом соціальної держави є Швеція, де соціальний захист кожної особи є пріоритетним, високим, і саме цю сферу розвиває й забезпечує держава. Прикладом правової держави є США. Спрощену сутність цього підходу можна розглянути через податкову систему. В США є фіксований податок, який не змінюється незалежно від доходів, і тому в цьому суспільстві є й мультимільйонери й найбідніші, між доходами яких дуже великий розрив. У соціальній державі податок збільшується залежно від доходів (це, так зване, прогресивне оподаткування), і в такій країні немає настільки істотного розриву в доходах громадян. О. Ярош акцентує увагу на тому, що в Україні декларується розвиток соціального й правового водночас, що створює суперечності. При цьому зазначається, що утверджувати гендерну рівність неможливо в недемократичній країні, а влада є недемократичною, якщо не враховує гендерну складову розвитку суспільства [12, с. 31–33]. Інша вчена, І. Добржанська, стверджує, що українське суспільство в делегуванні владних повноважень орієнтується на чоловіків-лідерів. На думку дослідниці, перешкодою до обрання жінки на високі політичні посади є самі чоловіки, чие небажання співпраці з жінками-політиками інколи мотивується стереотипним сприйняттям жінки

як політика, який ніколи не матиме високого політичного статусу. Тільки громадська та політична активність жінок, їхня робота у Верховній Раді, у розв'язанні соціальних проблем, подоланні бідності, збільшенні бюджетних місць в університетах та доступності вищої освіти можуть поліпшити становище жінок в Україні, й стан держави загалом [3, с. 23–25]. І. Лебединська розглядає гендер у культурологічному контексті, а також через діяльність жіночого руху. Т. Мельник характеризує міжнародну та українську законодавчу базу, що регламентує рівні права та можливості. І. Грабовська, аналізуючи правові документи в історичній ретроспективі, зазначає, що українське суспільство традиційно має досвід становлення гендерної рівності. Український учений В. Архіпов, розглядаючи гендерні відносини в управлінських і владних структурах, акцентує увагу на гендерній дискримінації в правоохоронних органах як одній з основних проблем гендерної асиметрії. Також В. Архіпов розглядає проблеми дотримання прав людини, зокрема рівні права та можливості жінок і чоловіків як складову успішної трансформації політичної системи України [2]. Дослідниця І. Цікул здійснила комплексне політологічне дослідження гендерних аспектів процесу та перспектив формування паритетної демократії в Україні. Авторка довела, що забезпечення рівноправної участі жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності а, зокрема, в державотворенні та політиці вимагає розробки стратегічних підходів для досягнення більшого представництва жінок у структурах влади. Основою цих підходів мають стати механізми із забезпечення формування гендерного паритету в електоральних орієнтаціях громадян [10].

На думку О. Шестопаля, російська політологія також розглядає феміністичну складову політичної теорії, посилаючись на праці західноєвропейських та американських феміністок. Сама дослідниця є фахівцем з питань жіночого лідерства, гендерних аспектів виборчого процесу, іміджу жінки-політика [11]. Інші російські вчені розглядають різноманітні аспекти гендерної проблеми в політиці. Так, С. Айвазова пропонує для створення гендерного балансу в першу чергу аналізувати та виправляти нормативно-правову базу й вдосконалювати закони [1]. С. Здравомислова, Є. Кочкіна, А. Тьомкіна та інші розглядають роль жінок у політичному процесі та зазначають, що в більшості випадків жінки-політики є маргіналізованими та не представляють інте-

ресів жінок. Вони також визначають характерні риси жінок-політиків, у порівнянні з політиками-чоловіками: по-перше, для них характерна більш гармонійна комунікація; по-друге, більша відповідальність за свої дії, позиціонування себе як жінки-матері, а суспільства — як сім'ї; більша працездатність тощо. В той же час, зазначають дослідниці, жінка-політик намагається бути схожою на чоловіка та з часом набуває відповідних якостей [4, с. 351–432].

Варто відзначити, що чимала частка наукових досліджень з перспективи фемінізму та гендерології в українській політології припадає на дисертаційні роботи. Із метою з'ясування ступеня інтегрованості феміністичних концепцій до українського політологічного дискурсу ми здійснили контент-аналіз авторефератів дисертацій політологічних спеціальностей, захищених українськими авторами у період з 1992 до 2018 року. За цей період зафіксовано 28 відповідних дисертаційних досліджень українських політологів.

Поряд з цим, у вищих навчальних закладах починають запроваджувати спеціальні курси під назвою «Основи гендерної політики», «Гендерна політологія» або «Гендерна політика в міжнародних відносинах» тощо. Значна частка гендерних та феміністичних досліджень, що здійснюються провідними фахівцями зосереджена у науково-дослідних центрах, що діють як громадські організації (Харківський Центр Гендерних Досліджень, Одеський науковий центр Жіночих досліджень, Всеукраїнський жіночий центр інформації та соціально-економічної адаптації, Київський дослідницький та консультативний гендерний центр, Київський інститут гендерних досліджень, Львівський науково-дослідний центр «Жінка і Суспільство», Гендерний центр ім. Н. Кобринської, Таврійський центр гендерних досліджень, Житомирський обласний гендерний ресурсний центр). Перелічені центри не завжди є постійно активними, часто залежать від грантової діяльності чи активності окремих дослідників. Жоден із центрів не проводить фахових соціологічних досліджень у сфері гендерних відносин. На думку експертів, складність із гендерними дослідженнями зумовлена трьома основними причинами: домінуванням патріархальних традицій, новизною тематики в пострадянській академічній науці та необхідністю концептуального і практичного самовизначення гендерних досліджень у сучасних умовах. І. Жерьобкіна звертає увагу на залежність соціально-політич-

Таблиця 1

Дані контент аналізу авторефератів захищених дисертацій політологічних спеціальностей з проблематики гендеру та фемінізму в Україні у період 1992–2018 рр.

Спеціальності	На здобуття наукового ступеня...	Кількість захищених робіт
Теорія та історія політичної науки 23.00.01	Кандидата наук	4
	Доктора наук	0
Політичні інститути та процеси 23.00.02	Кандидата наук	19
	Доктора наук	1
Політична культура та ідеологія 23.00.03	Кандидата наук	1
	Доктора наук	0
Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку 23.00.04	Кандидата наук	3
	Доктора наук	0

ної активності жіночого руху на пострадянських теренах від західного фінансування. Водночас О. Плахотнік вказує на особливості української ситуації щодо регулювання та дослідження гендерних відносин – це розрив між теоретиками і практиками [9, с. 2–5]. Такий розрив зумовлює неефективність процесу регулювання і дослідження гендерних відносин. Таким чином, дослідницька складова інституційного механізму дослідження і регулювання гендерних відносин в Україні є досить слабкою. Внаслідок чого ми отримуємо фрагментарні знання як результат поодиноких публікацій та конференцій, які залучають вузьке коло активістів та дослідників. Відповідно, наявний і розрив результатів досліджень з рівнем прийняття рішень.

У питанні публікації оригінальних авторських розвідок та перекладів класичних праць з феміністики та гендерології в Україні теж доволі складна ситуація. За винятком «Гендерних досліджень» (російськомовного видання Харківського Центру Гендерних Досліджень) в Україні відчутна нестача у фахових виданнях, що могли б претендувати на роль наукових журналів з гендерних чи жіночих студій. Тематичне число журналу «Т» покликане частково заповнити цю прогалину та запропонувати зацікавленому читачеві широкий спектр студій, що репрезентують різні етапи та напрямки феміністичної думки – ідеології, теорії та методології дослідження. Серед інтернет ресурсів, варто відзначити: журнал соціальної критики «Спільне. Commons», який містить тематичну гендерну рубрику; інтернет портал «Повага», який розміщує матеріали спрямовані проти сексизму у політиці

та ЗМІ; електронне видання журналу «Я», що видається Харківським гендерним інформаційно-аналітичним центром «Крона».

Висновки і перспективи. Таким чином, гендерні й політичні питання мають багато схожих аспектів, оскільки торкаються таких фундаментальних проблем, як рівність прав і можливостей, перерозподіл ресурсів, владні повноваження тощо. Аналіз особливостей дослідження феміністичної та гендерної проблематики в політичній науці показує, що перші наукові здобутки з цих питань належать американським і західноєвропейським дослідникам. Вони характеризують гендерний підхід як такий, що аналізує та пояснює політико-статеві відмінності та їхній вплив на політичну дійсність. Українська політична наука констатує, що феміністичний та гендерний підходи в українській політології ще не сформувалися остаточно й потребують активних наукових розробок. Особливостями гендерних досліджень в українській політичній науці є орієнтованість на політико-правовий аспект дослідження (аналіз реальних прав жінок і чоловіків), зацікавленість гендерними образами й стереотипами в політиці, із фокусуванням на гендерному вимірі політичних інститутів та ідеології жіночого руху України. Втім, поза увагою українських політологів залишається гендерний вимір міжнародних відносин, вплив феміністичних концепцій на актуальний стан досліджень окремих міжнародних процесів та явищ, а також проєкції цих концепцій у інституційні практики країн світу у сфері протидії гендерній нерівності та експлуатації.

Список літератури:

1. Айвазова С. Гендерное равенство в контексте прав человека. Издание Консорциума женских независимых объединений. Москва, 2001. 348 с. URL: <http://www.wcons.org.ru/about/about.shtml> (дата звернення: 23.07.2017).
2. Архіпов В.І. Проблеми дотримання прав людини в умовах трансформаційних процесів сучасної України. *Політологічні записки : збірник наукових праць* / за ред. Г.П. Щедрова. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. Вип. 3. С. 97–102.
3. Добржанська І. Гендерні проблеми політичних відносин в Україні. *Політична наука в Україні: стан і перспективи* : матеріали Всеукраїнської конференції (Львів, 10-11 травня, 2007). Львів, 2007. С. 23–25.
4. Здравомыслова Е. Кризис маскулинности в позднесоветском дискурсе. О муже(N)ственности : сборник статей / за ред. С. Ушакиной. Москва : НЛО, 2002. С. 351–432.
5. Катан О.І. Концептуальні й політико-практичні засади вирішення гендерної проблеми в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2005. 19 с.
6. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні. *Незалежний культурологічний часопис «І». Феміністичність та маскулінність*. 2003. № 27. С. 38–42.
7. Марценюк Т. Гендерна дискримінація на ринку праці в Україні: соціологічний аналіз. *Праця і закон*. 2008. № 02(89). С. 16–19.
8. Пірен М.І., Грицяк Н.В., Василевська Т.Е., Іваницька О.М. Гендерні аспекти державної служби. *Основи*, 2002. 235 с.
9. Плахотнік О. Гендерної рівності тернисті шляхи... Информационно-просветительское издание «Я». *Харьковская женская организация «КРОНА»*. 2006. № 3(15). С. 2–5.
10. Цікул І. Гендерні аспекти формування паритетної демократії в Україні : автореф. дис. канд. політ. наук : 23.00.02 . Чернівці, 2009. 20 с.
11. Шестопал Е.Б. Политическая психология. Хрестоматия. Москва : Аспект Прес, 2011. 448 с.
12. Ярош О. Чи є Конституція України ресурсом розвитку паритетної демократії? *Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії* : збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 13-15 березня 2011). Київ, 2011. С. 31–33.

References:

1. Aivazova, S. (2001). Henderne ravenstvo v kontekste prav cheloveka [Gender equality in the context of human rights]. *Yzdanye Konsortsiyuma zhenskykh nezavysymykh obiedynenyi*. Available at: <http://www.wcons.org.ru/about/about.shtml> (accessed at 23 July 2017).
2. Arkhipov, V.I. (2011). Problemy dotrymannya prav liudyny v umovakh transformatsiynykh protsesiv suchasnoyi Ukrainy [Problems of observance of human rights in the conditions of transformation processes of modern Ukraine]. *Politolohichni zapysky : zbirnyk naukovykh prats*. Lugansk : SNU named after V. Dalia, vol. 3, pp. 97–102.

3. Dobrzhanska, I. (2007). Genderni problemy politychnykh vidnosyn v Ukraini [Gender issues of political relations in Ukraine]. Proceeding of the *Politychna nauka v Ukraini: stan i perspektyvy* (Lviv, Ukraine, Mai 10-11). Lviv : Politychna nauka v Ukraini: stan i perspektyvy.
4. Zdravomyslova, E. (2002). *Kryzys maskulynnosti v pozdnesovetskom dyskurse. O muzhe(N)stvennosti* [Ehe crisis of masculinity in late Soviet discourse. About Masculinity]. Moscow : NLO.
5. Katan, O.I. (2005). *Kontseptualni y polityko-praktychni zasady vyrishennia gendernoi problemy v Ukraini* [Conceptual and political and practical foundations for solving the gender problem in Ukraine] (PhD Thesis). Kyiv.
6. Kis, O. (2003). Modeli konstruiuvannia gendernoi identychnosti zhinky v suchasni Ukraini [Models of constructing gender identity of a woman in contemporary Ukraine]. *Independent Cultural Journal "I". Femininity and masculinity*, no 27, pp. 38–42.
7. Martseniuk, T. (2008). Genderna dyskryminatsiia na rynku pratsi v Ukraini : sotsiologichnyi analiz [Gender discrimination in the labor market in Ukraine: A sociological analysis]. *Labor and the law*, no 02(89), pp. 16–19.
8. Piren, M.I., Hrytsiak, N.V., Vasylevska, T.E., & Ivanytska, O.M. (2002). *Genderni aspekty derzhavnoi sluzhby* [Gender aspects of the civil service]. *Osnovy*.
9. Plakhotnik, O. (2006). Gendernoi rivnosti ternysti shliakhy... [Gender Equality Thorny Paths... *Information and educational edition "Ya". Kharkiv Women's Crona Organization*, no 3(15), pp. 2–5.
10. Tsikul, I. (2009). *Genderni aspekty formuvannia parytetnoi demokratii v Ukraini* [Gender aspects of formation of parity democracy in Ukraine] (PhD Thesis). Chernivtsi.
11. Shestopal, E.B (2011). *Polytycheskaia psykholohiia* [Political psychology] Reader. Moscow : Aspect Press.
12. Iarosh, O. (2011). Chy ye Konstytutsiia Ukrainy resursom rozvytku parytetnoi demokratii? [Is the Constitution of Ukraine a resource for the development of parity democracy?]. Proceeding of the *Genderna osvita – resurs rozvytku parytetnoi demokratii : zbirnyk materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Kyiv, Ukraine, March 13-15), Kyiv, Genderna osvita – resurs rozvytku parytetnoi demokratii.